

Yemen ve Halkını Metheden Rivâyetlerin Tespit ve Tahlili

Determinations and Analysis of Narrations Praising
Yemen and Its People

Abdurrahman ECE

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Dr. Lecturer, Siirt University, Faculty of Theology, Department of Hadith, Siirt / Turkey
arahman1977@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9755-789X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 25 Haziran / June 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 4 Kasım / November 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.582259

Atıf / Citation: Ece, Abdurrahman. "Yemen ve Halkını Metheden Rivâyetlerin Tespit ve Tahlili / Determinations and Analysis of Narrations Praising Yemen and Its People". *ilted: ilabiyat tetkikleri dergisi / journal of ilabiyat researches* 52 (Aralık / December 2019/2): 89-111. doi: 10.29288/ilted.582259

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilabiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Son dönemde İslam dünyasında yaşanan olumsuzluklar bir tarafa Yemen, yıllardır iç çatışmalar ve bunun sonucu olan açlık ve sefalet ile gündemdeki yerini korumaya devam etmektedir. Her geçen gün yarasının daha da derinleştiği görülmektedir. Aslında Yemen, köklü geçmişiyle büyük sahâbiler ve âlimlerle anılan önemli bir İslam beldesidir. Hadis kaynaklarımızda Yemen ve Yemenlilerle ilgili birçok rivâyete rastlamak mümkündür. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in Yemen cihetini işaret ederek, "İmanın ve hikmetin Yemen'li olduğunu" belirttiği rivâyetler öne çıkmaktadır. Bunların birden çok sahâbiden geliyor olması ayrıca önemlidir. Özellikle Yemen'in ve Yemenlilerin günümüzdeki durumu, dikkatlerimizi bu rivâyetlere çekmiştir. Bu rivâyetlerin tespit ve delalet yönünden incelenmeleri doğru anlaşılma-larına katkı sağlayacağı gibi farklı taraflara çekilmelerinin de önüne geçecektir. Zira genel anlamda rivâyetlerin sıhhat durumlarının göz ardı edilmesi veya bağlamlarından koparılarak yanlış anlamlar yüklenmesi günümüzün önemli hadis problemleri arasındaki yerini korumaktadır. Çalışmada Yemen'i ve Yemenlileri öven rivâyetler tespit ve delalet yönünden ele alınmış, bunların geçtiği kaynaklar tespit edildikten sonra sahâbî raviler esas alınarak sened ve metin tahlilleri yapılmıştır. Amaç bu rivâyetlerin doğru anlaşılmaları ve değerlendirilmelerine katkı sunmaktır. Temel hadis kaynakları başta olmak üzere birçok eserde yer aldıkları görülen bu övgülerin, Hz. Peygamber dönemindeki güzel huylu Yemenlilere yönelik söylendiği, sonraki insanlara teşmil etmenin isabetli olmayacağı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İman, Hikmet, Yemen, Rabî'a, Mudar.

Abstract

Recent adversities in the Islamic world aside, Yemen, maintains its place in the agenda with internal conflicts and the consequent hunger and misery. It is seen that this wound deepens every day. In fact, Yemen is an important Islamic Country, where great companions (sahabah) and religious scholars have emerged with their deep-rooted past. In our hadith sources, there are many narrations praising Yemen and Yemenis. In this context, it is mentioned that the Prophet pointed out the direction of Yemen and stated that faith was in this facet and that the faith and wisdom were Yemenis. It is also important that they come from multiple sahabah. Especially, the present situation of Yemen and Yemenis has brought our attention to these narrations. The examination of these narratives in terms of detection and evidence will contribute to their correct understanding and prevent them from being drawn to different parties. Because, in general terms, the ignorance of the reliability status of narratives, or misunderstanding them by taking them apart from their contexts remains one of the important hadith problems of today. In this study, the narrations praising Yemen and Yemenis are discussed in terms of detection and signification. After the sources in which these are found were determined, isnâd and text analyzes were made on the basis of the sahabah narrator. The aim is to contribute to the correct understanding and evaluation of these narrations.

Keywords: Hadith, Iman, Wisdom, Yemen, Rabia, Mudar.

Extended Summary

Many narratives of the Prophet praising Yemen and its people are found in our main hadith sources. In these narrations, it is reported that "faith is in the direction of Yemen", "faith and wisdom are Yemeni", "Yemenis are the most auspicious people on earth", and it is also stated that the Prophet also "prayed for abundance for Yemen and Damascus", and "will make a room for them in the kawthar basin". In our opinion, these compliments do not match with the civil war, poverty and starvation that Yemen experiences today. Therefore, this situation necessitates the evaluation of these narrations in terms of detection and understanding. Although one of these narrations studies has been conducted, there is no study that deals with all of them in integrity that was hence done. In the research, it was found that the narration states "faith and wisdom is in the direction Yemen" comes from thirteen sahabahs and two tabiis. The narration is in *Musnad* of Tayâlisî, *Muvatta* of Mâlik, *Jami*' of Ma'mer b.

Râşid, *Musannef* of Ibn Abi Shaybe, *Sahihs* of Bukhari and Muslim and many other sources. In the study, “sanad”s of Abu Masud Ukba b. ‘Amr and Abu Hurairah were reviewed and it was understood that the narration was authentic. Other “sanad”s have not been reviewed in order not to exceed the limit of the study. According to this, the Messenger of Allah (pbuh) pointed out to Yemen side and said: “Faith is here. Know that hardness and hard heartedness are among those who shout behind camels/camel owners. Soft characters belong to people who feed sheep. The head of the blasphemy is in the east. As a matter of fact, the Satan’s horn will come out of Rabia and Mudar. Both faith and wisdom are from Yemen.” These mentioned narrations from two tabiins are not authentic. In a narration from Abu Musâ al-Ash‘arî, the Prophet had said for the Ash‘ari’es of Yemen that “they are from me and I am from them”. In another narration by Imrân b. Husayn, in the same way Yemenis were praised. These two narrations are authentic and are included in the basic hadith sources such as Bukhari and Muslim. In a narration from Sevbân b. Bucdud, it was stated that the Prophet would open a special place for the Yemenis at the beginning of the Basin. This narrative is also found in many sources, including the *Sahih* of Muslim and the *Sunan* of Tirmidhi. Another narration that praises the people of Yemen is the one Jubayr b. Mut‘im transfers from his father. In this narration, in many sources, the Prophet says to the people of Yemen that “they are the best all over the world”. The sanad of this narration is hasen (fine). A narrative about our subject comes from Ibn Umar. Accordingly, the Prophet prayed for abundance for Damascus and Yemen. This narration located in the Bukhari and Muslim *Sahihs* and Ahmed Hanbal’s *Musnad*. This narration is authentic. As a result, it can be said that the narrations that praise Yemen and its people come from about twenty sahabahs. It can be said that the narrations do not have a problem in terms of authenticity except some tariqs. The texts of the narratives stand out that Yemenis have a soft and gentle heart, that faith and wisdom are in the direction of Yemen, and that Yemenis are good people. In the narration the east side, especially Rabi‘a and Mudar tribes are being vilified and it is stated that the head of the blasphemy and the horn of Satan will emerge from the east. It is also stated that the Prophet prayed for abundance for Damascus and Yemen and would make room for Yemenis at the beginning of the kevser basin. In our opinion, in these narratives, the characteristics of compassion and pity that were prominent in the Yemenis at that time were praised and therefore faith and wisdom had been attributed to them. As a matter of fact, it is known that the Messenger of Allah (pbuh) occasionally praises the sahabahs who come forward with certain qualifications. On the other hand, in the same period, the hardness and rigidity of the eastern people were sometimes expressed with obvious statements and sometimes it is expressed with inexplicit expressions such as profanity head and Satan’s horn. The Prophet is one of those who best understands and evaluates the nature of people. He realized that Damascus and Yemen would become important Islamic towns in the future and prayed for them. To keep the morality of the sahabah it is known that the Prophet had sometimes gave such glad tidings. However, in that period, the expected charity and abundance in Yemen and Damascus could shift to other towns by the change of time and conditions. Also, the danger perceived from the east could shift to different directions as the nature of the people changed. The Prophet’s gospel that a space will he make to Yemenis in day of resurrection at the beginning of the basin for progress should be understood for the Yemeni people who believed and supported him at that time. So, it can be said that the gospel is valid for everyone who performs the same good deeds. Because it is obvious that superiority is not with discretionary differences such as place, race, tribe and country. As a result, the satires and praises in the narratives are said to be specific to the people of that period. But their messages are for all people. In other words, good deeds deserve praise and bad deeds deserve criticism.

GİRİŞ

Günümüzde halen Zeydiliğin merkezi olan Yemen, iç çatışmalar ve bundan kaynaklı fakirlik ve yoksullukla gündemdedir.¹ Oysa kaynaklarda yer alan birçok rivâyette Yemen ve halkı övülmüştür. Rivâyetlere göre iman, hikmet, bereket ve merhamet merkezi olması gereken Yemen’de bugün dünyanın en büyük açlık krizi ve insanlık dramı yaşanmaktadır. Öyle ki yaklaşık 30 milyon olan nüfusundan yüzde 80’inin hayatta kalmak için acil yardım beklediği ifade edilmektedir.²

Yemen halkının acıklı durumu gündemdeki yerini korurken kimi araştırmacılar halen Yemen’in iman ve hikmet yurdu olduğunu savunmaktadır.³ Bu çelişkili durum Yemen ve halkını metheden rivâyetleri tahlil etmeyi gerektirmektedir. Daha önce konuyla ilgili bir tek rivâyeti ele alan çalışmalar yapılmışsa da farklı rivâyetleri bir arada değerlendiren bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle çalışmamız diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

1. YEMEN VE HALKINI METHEDEN RİVAYETLERİN TESPİTİ

Yemen ve halkını metheden rivâyetler ilk dönemden itibaren hadis kaynaklarında yerini almıştır. Birçok sahâbiden gelen bu rivâyetlerde, “*İmanın Yemen cihe-tinde olduğu, iman ve hikmetin Yemenli olduğu,*” *Yemenlilerin yeryüzünün en hayırlı insanları olduğu*”, Hz. Peygamber’in “*Yemen ve Şâm için bereket duası yaptığı*” ve “*Havz-ı Kevser’inde Yemenliler için yer açacağı*” ifade edilmiştir.

1.1. İman ve Hikmeti Yemen’e İzâfe Eden Rivâyetlerin Kaynakları

İman ve hikmeti Yemen ve halkına nispet eden rivâyet, Mu‘âz b. Cebel (ö. 18/639), Abdullâh b. Mes‘ûd (ö. 32/652-53), ‘Ubâde b. Sâmî (ö. 34/654), Osmân b. ‘Affân (ö. 35/656), Ebû Mes‘ûd Ukbe b. ‘Amr (ö. 42/662 [?]), Ebû Hüreyre (ö.

¹ Yemen’in İslâmlaşma süreci hakkında bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-büldân* (Beirut: Dârü’l-fikr, ts.), 5: 447 vd.; Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu’l-büldân* (Beirut: Müessesetü’l-mu‘âf, 1987/1407), 1: 92-103; İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, et-*Tabakât* (Beirut: Dâru sâdır, 1968), 1: 357-358; İbn Hacer el-Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethü’l-Bârî bi-şerhi Şerhu Şahîhi’l-Buhârî* (Beirut: Dârü’l-ma‘rife, 1379), 4: 92; Bedruddin el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedruddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *‘Umdetü’l-kârî fi şerhi Şahîhi’l-Buhârî* (Beirut: Dârü İhyâi’t-turâsî’l-‘arâbî, ts.), 6: 191; Halil Kurt, “Yemen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 400-401; Cengiz Tomar, “Yemen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 406-412; Ayşe Esra Şahyar, “İman Yemenlidir, Hikmet Yemenlidir’ Hadisi Üzerine Din, Şehir ve Medeniyet İlişkisi Bakımından Bir Değerlendirme”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)* 10/1 (2012): 20-25; Mehmet Ali Büyükkara, “Sosyal, Siyasi ve Dini Yönleriyle Yemen Hüsi Hareketi”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 16/30 (2011): 115-152; Yusuf Gökâlîp-Fatih Yücel, “Zeydiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 328-338.

² Oku, düşün, uygula, “Yemen’deki insanlık dramı – Prof. Dr. Hayri Kırbasoğlu”, erişim: 15 Temmuz 2019, <https://kitapveinsan.com/yemendeki-insanlik-drami/>; Kaynak: AA, “Yemen halkının yüzde 80’i yardıma muhtaç”, erişim: 21 Eylül 2019, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/yemen-halkinin-yuzde-80i-yardima-muhtac-401609.html>.

³ Mehmet Hayri Kırbasoğlu, “İman da Yemen’lidir Hikmet del”, erişim: 14 Temmuz 2019, <http://www.hayirikirbasoglu.net/?p=334>.

58/678), Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö.65/684), Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88), İbn Ömer (ö. 73/693), Câbir b. Abdullâh (ö. 78/697), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Ebû Kebşe el-Enmâri (ö. ?), ‘Amr b. ‘Abese (ö. ?) olmak üzere on üç sahâbî ve Abdullah b. Avf ed-Dımaşkî (ö. ?) ile Ravh b. Zinbâ‘ el-Cüzâmî‘ (ö. 84/703) isimlerindeki iki tâbiiden rivâyet edilmiştir. Rivâyet, Teyâlisî’nin *Müsned*’i, Mâlik’in *Muvatta*’sı, Ma‘mer b. Râşid’in *Câmi*’i, İbn Ebî Şeybe’nin *Musannefi*, Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’leri ve daha birçok kaynakta yer almaktadır. Misal olarak Ebû Mes‘ûd Ukbe b. ‘Amr senediyle gelen rivâyet, Rabî‘ b. Habîb’in (ö. 180/796?) *Müsned*’i, Humeydî’nin (ö. 219/834) *Müsned*’i, İbn Ebî Şeybe’nin (ö. 235/849) *Musannefi*, Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *Müsned*’i ile Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’lerinde yer almaktadır. Ebû Hüreyre’den (r.a.) gelen rivâyet, Ma‘mer b. Râşid’in (ö. 153/770) *Câmi*’i, İmam Mâlik’in (ö. 179/795) *Muvatta*’sı başta olmak üzere Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *Müsned*’i, Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’leri ve Tirmizî’nin (ö. 279/892) *Sünen*’i gibi temel kaynaklarda yer almıştır. İbn Ömer, İbn Mes‘ûd’dan gelen rivâyet, Teyâlisî’nin (ö. 203/813) *Müsned*’ine daha sonra Ahmed b. Hanbel’in, Ebû Ya‘lâ’nın ve Bezzâr’ın *Müsned*’ine ve Taberânî’nin *Mu‘cem*’ine girmiştir. Abdullah b. Avf ed-Dımaşkî isnâdıyla gelen rivâyet İbn Ebî Şeybe’nin *Musannefi* ve Beyhâkî’nin *Şu‘abü’l-îmân*’ında yer almıştır.

1.2. İman ve Hikmeti Yemen’e İzâfe Eden Rivâyetlerin Sened Tenkidi

Hz. Peygamber’in Yemen cihetini işaret edip, “*İmân ve hikmet Yemenlidir*” dediğine dair rivâyet, yukarıda isimleri verilen on üç sahabîden gelmiştir.⁴ Süyûtî (ö. 911/1505) rivâyetin mütevâtir olduğunu iddia etmiş ve on bir sahâbî râvisinin ismini zikretmiştir.⁵ Ancak verdiği isimlerden ikisi sahâbî değildir. Ayrıca tevâtür için gerekli sayı üzerinde ittifak olmadığı gibi sadece tariklerin çokluğu tevâtür için yeterli değildir.⁶ Dolayısıyla rivâyetin mütevâtir olduğunu söylemek yerine meşhûr saymak daha isabetlidir. Bir rivâyetin meşhûr olması sahîh olduğu anlamına gelmediği için sened ve metin tenkidinin yapılması gerekmektedir.⁷ Bunun için öncelikle rivâyetin en erken kaynaklardaki isnâdları tahlil edilecektir. Bunlarda sıhhat

⁴ Kadir Demirci, iman ve hikmetin Yemenli olduğuna dair hadisin sekiz isnâdını, Ayşe Esra Şahyar iki tabiyyi de dâhil ederek on beş isnâdını vermiştir. Ancak isabetli olan on üç olduğudur. Bk. Kadir Demirci, “İman da Hikmet de Yemendedir” Hadisine Dair Bir İnceleme” *Dini Araştırmalar* 14/38 (Ocak - Haziran 2011): 98-99; Ayşe Esra Şahyar, “İman Yemenlidir, Hikmet Yemenlidir” Hadisi Üzerine Din, Şehir ve Medeniyet İlişkisi Bakımından Bir Değerlendirme”, 11.

⁵ Ebû'l-Fazl Celâlüddin es-Süyûtî, *Katfû'l-ezhâri'l-mütenâsire fi'l-ahbâri'l-mutevâtire* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1985/1405), 44; Muhammed Abdülhay el-Kettâni, *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadisî'l-mutevâtir* (Mısır: Dârü'l-kütübi's-selefiyye, ty.), 43; Kadir Demirci yaptığı çalışmada bu hadisi nakleden sekiz sahâbîyi ve on yedi kaynağını tespit etmiştir. Bk. Kadir Demirci, “İman da Hikmet de Yemendedir” Hadisine Dair Bir İnceleme”, *Dini Araştırmalar* 14/38 (Ocak - Haziran 2011): 98-99.

⁶ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalâni, *Nüzhetu'n-nazar fi tavzihi nühbeti'l-fiker* (Riyad: Matbaatü Sefir, 1422), 37.

⁷ Rivâyet üzerinde her ne kadar müstakil çalışma yapılmışsa da konu bütünlüğü açısından rivâyet üzerinde durmayı gerekli gördük. Bk. Kadir Demirci, “İman da Hikmet de Yemendedir” Hadisine Dair Bir İnceleme”, *Dini Araştırmalar* 14/38 (Ocak - Haziran 2011): 95-122.

problemi tespit edilmemesi durumunda çalışmanın sınırını aşmamak için diğer târiklerin tahliline gidilmeyecektir.⁸ Metin tahlili bilâhare yapılacaktır.

1.2.1. Ebû Mes'ûd 'Ukbe b. 'Amr'den (r.a.) Gelen Rivâyetler

Ebû Mes'ûd 'Ukbe b. 'Amr b. Sa'lebe el-Bedrî'den (ö. 42/662 [?])⁹ (r.a.) gelen rivâyet iki ayrı târikle gelmiş, birisinden Rabî' b. Habîb'in (ö. 180/796?) *Müsne'd*'ine, diğerinden Humeydî'nin *Müsne'd*'i ile Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerine girmiştir. Buna göre rivâyetin yer aldığı ve elimizde bulunan en eski kaynaklar Rabî' b. Habîb'in *Müsne'd*'i ile Humeydî'nin *Müsne'd*'idir. Şimdi bu iki târiki inceleyelim.

Birinci Tarîk: Rabî' b. Habîb'e ulaşan rivâyetin isnâdı, Resûlullâh → Ebû Mes'ûd → Câbir b. Zeyd → Ebû Ubeyde → Rabî' b. Habîb şeklindedir. Rivâyet an'ane sigalarla gelmiştir. Buna göre Resûlullah (s.a.s.) eliyle Yemen tarafını işaret ederek şöyle demiştir: “*Bilin ki iman buradadır. Fitne ve kalp katılığı ise develerin peşinde bağiranlardadır. Nitekim şeytanın iki boynuzu Rebîa ve Mudar'da çikacaktır.*”¹⁰

Ebû Mes'ûd el-Bedrî'den rivâyeti Câbir b. Zeyd almıştır. Câbir b. Zeyd (ö. 93/711), kaynaklarımızda sika ve fakîh bir râvî olarak tanıtılmıştır. Ancak hocaları arasında Ebû Mes'ûd el-Bedrî zikredilmediği gibi talebeleri arasında da Ebû Ubeyde sayılmamıştır.¹¹ Ayrıca Ebû Ubeyde (İbn Ebî Kerîme) (ö. 145?/762?) kaynaklarda mechûl ve müdellis bir râvî olarak tanıtılmıştır. Sadece Hz. Ali'den rivâyetlerinin olduğu, Câbir b. Zeyd'den semâ'ının ise olmadığı ifade edilmiştir.¹² Bu durumda Rabî' b. Habîb'e ulaşan rivâyetin senedinde mechûl ve müdellis râvî vardır. Buna ilaveten hoca-talebe ilişkisi de net değildir. Öyleyse bu târikin sahîh olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Şimdi ikinci târiki inceleyelim.

İkinci Tarîk: Ebû Mes'ûd 'Ukbe b. 'Amr'dan ikinci târik ile gelen rivâyetin yer aldığı ilk kaynak Humeydî'nin (ö. 219/834) *Müsne'd*'idir, onun isnâdı şu şekildedir: Resûlullâh → Ebû Mes'ûd el-Bedrî → Kays b. Ebî Hâzim el-Kûfi → İsmâ'il b. Ebî

⁸ 'Âli isnâd, burada en eski rivâyetler anlamında kullanılmıştır.

⁹ Ebû Mes'ûd 'Ukbe b. 'Amr el-Bedrî hakkında bilgi için bk. Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, thk. Âdil b. Yûsûf (Riyâd: Dârü'l-vatan, 1998), 4: 2147; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstifâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beirut: Dârü'l-cil, 1992), 1: 330; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beirut: Dârü'l-cil, 1412), 4: 524; İbnü'l-Esir el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe* (Beirut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1994/1415), 5: 286; Mücteba Uğur, “Ebû Mes'ûd el-Bedrî”, 10: 187; Ahmet Önkal, “Hazrec (Benî Hazrec)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 143-144.

¹⁰ Rebî' b. Habîb, Ebû Amr er-Rebî' b. Habîb b. Amr el-Ezdi el-Ferâhîdî el-Basrî, *el-Müsne'd* (Beirut: Dârü'l-hikme, 1415), 43.

¹¹ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beirut: Dârü İhyâit-turâsî'l-arabî, 1952), 2: 494; İbn Hibbân el-Büstî, *es-Sikât* (Beirut: Dârü'l-fîkr, 1975/1395), 4: 101; Mizzi, *Tehzibü'l-kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 1980/1400), 4: 434.

¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhim el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebir* (Beirut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1986), 7: 193; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8: 193; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân* (Beirut: Müessesetü'l-e'lemî li'l-matbû'ât, 1986/1406), 6: 32; Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebi, *Mîzânü'l-îtidâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beirut: Dârü'l-ma'rife, 1963), 4: 106; İbnü'l-Cevzi Ebû'l-Ferec el-Bagdâdî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkin* (Beirut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1406), 3: 118; Irâkî Ebû'l-Fazl Zeynüddîn el-İrâkî, *Tuhfetü't-tahşîl fi zikri ruvâti'l-merâsil* (Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1999), 369.

Hâlid el-Kûfî → Süfyân b. Uyeyne → Humeydî. Buna göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Sıkıntı ve katı kalplilik Rebîa ve Mudar’dan olan bedevilerde, yani develerin peşinde bağırarlardır.”¹³

Kays b. Ebî Hâzim el-Kûfî (ö. 90?/708?), en üst derecede ta’dil edilmiş sika bir râvîdir. Ebû Mes’ûd el-Bedrî dâhil olmak üzere birçok sahâbîden hadis almıştır. Birçok kişi de ondan hadis almıştır. Ancak ömrünün sonlarında hafızasını yitirdiği ve bunayıp abuk sabuk şeyler söylediği ifade edilmiştir. Bu nedenle Yahyâ b. Sa’îd, onu “münkerül’l-hadis” olarak tanıtmıştır.¹⁴ Rivâyeti ondan alan talebesi İsmâ’il (ö. 146/763), sika-sebt ve hâfız gibi ifadelerle en üst derecede ta’dil edilmiştir. Hafızasının çok güçlü olduğu ayrıca belirtilmiştir.¹⁵ Nesâî tarafından tedlîs ile itham edildiği ifade edilmiş olsa da bu rivâyette semâ’ını açıkça belirttiği için tedlîs ihtimali kalmamaktadır.¹⁶ Rivâyeti İsmâ’il’den alan Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) tebeu’t-tâbiîn neslinin hadis âlimi, hâfızı, sika, fakîh, imam ve hüccet olanlarından’dır.¹⁷ Rivâyeti İsmâ’il’den almasında, lika ve mu’âsarât açısından bir problem görülmemektedir. Süfyân b. Uyeyne’den rivâyeti talebesi, hadis hafızı ve fakîhi Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (ö. 219/834) almış ve *Müsned*’ine kaydetmiştir. Üçünün de rivâyeti semâen aldığı sigalardan anlaşılmaktadır.

Burada önemli olan husus medârü’l-isnâd olan râvî İsmâ’il b. Ebî Hâlid’in bu rivâyeti Kays b. Ebî Hâzim’in hangi döneminde aldığıdır. İhtilât yaşadığı dönemde almış ise rivâyet sahih olmaktan çıkacaktır. Bununla ilgili olarak ne yazık ki kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ayrıca Rebî’ b. Habîb’e ulaşan metnin, “Resûlullah (s.a.s.) eliyle Yemen tarafını işaret etti” kısmı bu tarîkte yer almaktadır. Dolayısıyla bu tarikle gelen rivâyete de ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. İsmâ’il’e mütâba’ât eden başka bir râvî veya hadisin bir şâhidi bulunmadıkça hadis zayıf sayılacaktır.

Diğer sahâbîlerden gelen rivâyetlere geçmeden önce İsmâ’il b. Ebî Halid’ten gelen diğer tarîklere de kısaca değinmekte fayda vardır. Rivâyet Ebû Üsâme tarîkiyle İbn Ebî Şeybe’nin (ö. 235/849) *Musannef*’ine, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ine ve İmam Müslim’e ulaşmıştır.¹⁸ Daha sonra Ebû Avâne’nin (ö. 316/929) *Müsned*’i¹⁹ ile

¹³ Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsa el-Kureşî el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Beyrut: Dâru’l-Sekâ, 1996), 1: 271.

¹⁴ Zehebî, *Siyerü a’lami’n-nübelâ*, 7: 220-221; Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halil b. Keykeldî, *el-Muhtalifîn* (Kâhire: Mektebetü’l-hâneci, 1996), 99 (37).

¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 2: 174.

¹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tabakâtü’l-müdekkisîn*, thk. Âsım b. Abdullah (Ürdün: Mektebetü’l-menâr, ts.), 28.

¹⁷ Zehebî, *Siyerü a’lami’n-nübelâ*, 15: 478.

¹⁸ İbn Ebî Şeybe Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Müessesetü ulümü’l-Kur’ân/Dâru Kurtuba, 2006/1427), 12: 182 (33100); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28: 298; Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi’u’s-şâhih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-turâsi’l-arabi, ts.), “İmân”, 81.

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37: 32.

Kudâî'nin (ö. 454/1062) *Müsned*'inde de tahrîc edilmiştir.²⁰ Bu kaynaklardaki metinler birbirine yakındır. Rivâyetlerde Humeydî'nin *Müsned*'inde yer alan metinden farklı olarak Allah Resûlü'nün (s.a.s.) eliyle Yemen tarafına işaret ettiği ve "*İman buradadır...*" dediği yer almaktadır. Bu ziyadenin makbul olup olmadığı Ebû Üsâme'nin cerh ve ta'dîl durumu ile ilgilidir. Zira rivâyetin tarîkinde değişen tek râvî odur. Ebû Üsâme (ö. 201/816) Kütüb-i Sitte râvilerinden biridir ve sika-sebt, hâfız ve hüccet gibi ifadelerle ta'dîl edilmiştir. Bununla birlikte zaman zaman tedlîste bulunduğu söylenmiştir.²¹ Bu rivâyette de semâ'ını açıkça belirtmediğinden, başka bir deyişle 'an (عن) ifadesiyle rivâyeti naklettiğinden ziyadeyi kabul etmemiz doğru olmayacaktır. Bu durumda diğer tarîklere de bakmamız gerekmektedir.

İsmâîl b. Ebî Hâlid tarîkiyle Ahmed b. Hanbel'e ve Buhârî'ye ulaşan tarîkte de Resulullah'ın (s.a.s.) eliyle Yemen tarafını işaret ettiğine dair aynı ziyade vardır.²² Ahmed b. Hanbel rivâyeti, hadiste emîrül-müminîn sayılan Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'dan,²³ Muhammed b. Ubeyd'den ve Yezîd b. Hârûn'dan almıştır. Bunların her üçü de rivâyeti İsmâîl b. Ebî Hâlid'ten almışlardır. Muhammed b. Ubeyd ile Yezîd b. Hârûn semâ'larını belirtmiş, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân ise belirtmemiştir. Bu durumda sika olmaları durumunda semâ'ı olanların naklettiği metin bizim için esas olacaktır. Muhammed b. 'Ubeyd (ö. 204/819) Kütüb-i sitte râvilerindedir ve hadis hafızıdır.²⁴ Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) da hadis hafızıdır.²⁵ Öyleyse Ebû Mes'ûd el-Bedrî'den (r.a.) gelen tarîkler arasında bu iki hadis hafızıyla Ahmed b. Hanbel'e ve Buhârî'ye ulaşan metin kanaatimizce en sahih metindir. Allah Resûlü'nün (s.a.s.) eliyle Yemen tarafına işaret ettiği ziyadesi de bu durumda makbuldür. Rivâyet *Sahîh-i Buhârî*'de dört yerde geçmektedir. Buna göre, "Resûlullah (s.a.s.) Yemen tarafına eliyle işaret ederek şöyle demiştir: "*İman buradadır. Bilin ki sertlik ve katı kalplilik ise bağırarlarda yani deve sahiplerindedir. Öyle ki şeytanın karn'ı Rabî'a ve Mudar'da çıkacaktır.*"²⁶ Muhammed (b. 'Ubeyd), ("*deve sahiplerindedir*" yerine) "*develerin arkasında (bağırarlardadır)*"²⁷ dedi. Böylece Ebû Mesûd senediyle gelen ve birçok kaynakta yer alan rivâyetin sahih olduğu,²⁸ Allah

²⁰ Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyîni, *el-Müsned* (Beirut: Dârü'l-ma'rife, ts.), 1: 61; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb* (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 1986/1407), 1: 129.

²¹ Zehebi, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 17: 285 (76).

²² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût (Beirut: Müessesetü'r-risâle 2001), 28: 298; 37: 32; Ahmed b. Hanbel, *Fađâilü's-şahâbe*, thk. Vasiyyullâh Muhammed Abbâs (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 1983), 2: 862, (1608).

²³ Zehebi, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 17: 185 (53).

²⁴ Zehebi, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 17: 461 (163).

²⁵ Zehebi, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 17: 371 (118).

²⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28: 298.

²⁷ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şahîh* (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1993), "Bedü'l-halk", 15.

²⁸ Kays b. Hazm'ın yukarıda işaret edilen durumundan dolayı rivâyet hasen kabul edilse de diğer sahâbilerden gelen sahih rivâyetler dikkate alınarak sahih li gayrihi kabul edilebilir.

Resûlü'nün (s.a.s.) eliyle Yemen tarafına işaret ettiğine dair kısım bazı kaynaklarda yer almasa da semâ'larını izhâr eden sikâ râvîler tarîkiyle geldiği için bunun da makbul olduğu söylenebilir.

1.2.2. Ebû Hüreyre'den (r.a.) Gelen Rivâyetler

İman ve hikmetin Yemenli olduğuna dair rivâyet en çok Ebû Hüreyre (r.a.) isnâdıyla gelmiştir. Sadece Buhârî ve Müslim'de yirmi tarîki tespit edilmiştir. Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri yanında Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'i, Mâlik'in *Muvatta*'sı, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i²⁹ ve Tirmizî'nin *Sünen*'i³⁰ gibi temel kaynaklarda da yer almıştır.³¹ Ebû Hüreyre'den sonra rivâyet meşhur seviyesine çıkmış ve giderek tarîkleri artmıştır. Buna göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Size Yemenliler geldi. Onlar, kalpleri en yumuşak ve yürekleri en nazik insanlardır. İman Yemenli, hikmet Yemen'lidir. Küfrün başı ise doğu cihetindedir.*”³² Metinlerde ravî tasarruflarından kaynaklanan kısmî farklılıklar göze çarpmaktadır. Rivâyet özel çalışmalara konu olduğundan araştırmacının yer vermediği ilk kaynaklardan ikisinin sened ve metinlerini vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *Câmi*'i ile İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta*'sında yer alan senedleri şöyledir:

1. Resûlullâh (s.a.s.) → Ebû Hüreyre (r.a.) → Sa'îd b. el-el-Müseyyeb → İbn Şihâb ez-Zührî → Ma'mer b. Râşid, *Câmi*³³

2. Resûlullâh (s.a.s.) → Ebû Hüreyre (r.a.) → A'rac → Ebu'z-Zinâd → İmâm Mâlik, *Muvatta*³⁴

Ma'mer b. Râşid'e ulaşan senedde, rivâyeti Ebû Hüreyre'den tabiûnun büyüklelerinden damadı Sa'îd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713) almış, ondan da İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) almıştır. Diğer tarîkte ise rivâyeti Ebû Hüreyre'den tâbiûnden talebesi sika râvî A'rac (Sâbit b. İyâd) (ö. 111?/730?) almış,³⁵ ondan da imam hâfız Ebu'z-Zinâd (ö. 130/748)³⁶ almıştır. Ondandır rivâyet İmâm Mâlik'e (ö. 179/795) ulaşmıştı. Bu durumda iki isnatta da sıhhat açısından bir problem görülmemektedir.

²⁹ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12: 474; 13: 90; 14: 440; 14: 506; 15: 163, 241, 303, 551-552; 16: 196, 341, 576-77.

³⁰ Bk. Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1962/1382), “Fiten” 61.

³¹ Bk. Humeydî, *el-Müsned*, 2: 236; İbn Hibbân Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Şahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Belbân*, thk. Şu'ayb el-Arneût (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1993/1414), 13: 8.

³² Buhârî, “Meğâzî”, 70; Müslim, “İmân”, 90; İbn Ebî Şeybe, *Muşannef*, 12: 182.

³³ Ma'mer b. Râşid, *Câmi*' (Musannef'in Sonunda) (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 11: 52 (19885).

³⁴ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Yemenî, *el-Muvafta* (Mısır: Dâru İhyâi't-türâsî'l-arabî, ts.), 2: 970 (1743).

³⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Süriye: Dâru'r-raşîd, 1986/1406), 132.

³⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 9: 338 (1350).

Tespitte bütünlük gereği Ebû Mes‘ûd’tan gelen rivâyetler Ebû Hüreyre’den gelen rivâyetlerle birlikte düşünüldüğünde şöyle bir metin önümüze çıkmaktadır:³⁷ Resûlullah (s.a.s.) Yemen tarafına eliyle işaret ederek şöyle buyurdu:

“İman buradadır. Bilin ki sertlik ve katı kalplilik devalerin arkasında bağırarlarda/deve sahiplerindedir. Yumuşak huyluluk ise koyun besleyenlerdedir. Küfrün başı doğudadır. Öyle ki şeytanın boynuzu Rabî‘a ve Mudar’da çıkacaktır. İman da Yemen’lidir, hikmet de.”

Böylece rivâyetin merfû olan isnâdının sahîh olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın sınırını aşmamak için diğer isnâdlar tahlil edilmeyecektir.³⁸ Ancak mevkûf gelen rivâyetlerin tahlil edilmesinde fayda vardır.

1.2.3. Abdullah b. Avf ed-Dimeşki ile Ravh b. Zinbâ‘ el-Cüzâmî’den Gelen Rivâyetler

“İmanın Yemenli olduğu” rivâyeti Abdullah b. Avf ed-Dimeşki (ö. ?) ile Ravh b. Zinbâ‘ el-Cüzâmî (ö. 84/703) isimli iki tabîiden de gelmiştir.³⁹ Yukarıda işaret edildiği gibi Suyûtî, rivâyeti mütevâtir addederken sahâbî râviler arasında bu iki tabîiyi de saymıştır ki bu bir hatadır.

Abdullah b. Avf ed-Dimeşki’den gelen rivâyet, İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde iki yerde geçmektedir. Rivâyetin tarihlerinden biri mevkûf, biri mürseldir. Mevkûf rivâyette Abdullah b. Avf, “İman Yemenli’dir” demektedir,⁴⁰ Merfû rivâyette ise buna ilâveten, “İman Yemenli’dir, Hades (حدس) ve (جذام) Cüzâmdadır.”⁴¹ denilerek iman vasfı Yemen’li iki kabileyeye izafe edilmektedir. Mevkûf olanın senedinde tedlis ve ihtilâl yapmakla bilinen Ebû İshâk (ö. 127/744) yer almaktadır.⁴² Abdullah b. Avf ed-Dimeşki’nin hadis aldığı kimseler arasında Kâ‘bu’l-Ahbâr’ın (ö. 32/652-53 [?]) da zikredilmiş olması⁴³ mürsellerine ihtiyatlı yaklaşmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla rivâyetin Abdullah b. Avf ed-Dimeşki’den gelen hiçbir metni sahih değildir.

Ravh b. Zinbâ‘ el-Cüzâmî’den gelen rivâyet İbn Asâkir’in (ö. 571/1176) *Târîhu Medîneti Dimaşk*’ında yer almaktadır ve metni şöyledir: “Cüzâm dağlarına kadar İman Yemenlidir, Allah Cüzâm’ı bereketli kılsın.”⁴⁴ Zehebî (ö. 748/1348) Müslim’in,

³⁷ Tespitte bütünlük hakkında detaylı bilgi için bk. Selçuk Coşkun, *Hadise Bütüncül Yaklaşım* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 115-255, bu yaklaşımda sadece delil olmaya elverişli rivâyetler dikkate alınmaktadır. Her türlü rivâyetin dikkate alınması gerektiğini savunan yaklaşım için bk. Mehmet Apaydın, *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018).

³⁸ Diğer sahâbilerden gelen isnâdların tahlili ve geniş bilgi için sadece bu rivâyeti ele alan ve ismi daha önce verilen çalışmalara müracaat edilebilir.

³⁹ Ebû’l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma’rifetü’s-sikât* (Medine: Mektebetü’l-dâr, 1985/1405), 2: 48; Ebû Nuaym, *Ma’rifetü’s-şahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf (Riyâd: Dârü’l-vatan, 1998), 3: 1740, 2: 1111; İbn Hacer, *el-İşâbe*, 5: 203, 2: 505 (2715); İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, 3: 355 (3110); 2: 295 (1711).

⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6: 407 (32439).

⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6: 407 (32437).

⁴² Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, 9: 482; Süyûtî, *Esmâü’l-müdellesin*, thk. Mahmûd Muhammed (Beyrut: Dârü’l-cil, ts.), 77 (41)

⁴³ İbn Hacer, *el-İşâbe*, 5: 203.

⁴⁴ İbn Asâkir Ebû Muhammed Bahâüddîn, *Târîhu Medîneti Dimaşk* (Beyrut: Dârü’l-fikr, 1995), 18: 240.

Ravh b. Zinbâ'ı sâhâbî sayarak hataya düştüğünü belirttikten sonra “sadûk” bir râvî olduğunu, Kütüb-i Sitte’de rivâyetlerinin bulunmadığını ve rivâyetlerinin oldukça az olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵ Dolayısıyla rivâyet, bu isnâdla mürseldir ve sahih değildir.

1.3. Yemenlilerle İlgili Sahâbilerden Gelen Diğer Rivâyetler

“İman ve Hikmet Yemenlidir” hadisi dışında Ebû Mûsâ el-Eş’arî (ö. 42/662-63), İmrân b. Husayn (ö. 52/672), Sevbân b. Bücdüd (ö. 54/673), Cübeyr b. Mu’im (ö. 59/678) ve İbn Ömer’den (ö. 73/692) Yemenlileri öven değişik rivâyetler gelmiştir. Bunların tek tek sened tenkidlerini yapmak çalışmamızın sınırını aşacağından sadece kaynakları ve sıhhat durumları belirtilecektir.

Ebû Musâ el-Eş’arî’den (r.a.) gelen rivâyette Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Eş’arîlerin gazvede veya Medine’de erzakları azalınca, yanlarında ne varsa bir elbisede toplarlar sonra da bir kapla eşit bir şekilde aralarında bölüşürler. Onlar benden, ben de onlardanım.”⁴⁶ Sahîh-i Buhârî ve Sahîh’i Müslim’de yer alan bu rivâyet müttefakun ‘aleyhtir ve sıhhatinde bir problem görülmemektedir. Ebû Mûsâ el-Eş’arî’den gelen ve müttefakun ‘aleyh olan başka bir rivâyette ise Hz. Peygamber, Eş’arîlerin gece hoş bir sesle Kur’ân okuyuşlarını takdir etmiştir.⁴⁷

İmrân b. Husayn’dan (r.a.) gelen rivâyette Temimoğullarının kabul etmediği Hz. Peygamber’in müjdesini, Yemenlilerin kabul ettiği ifade edilmiştir. Sahîh-i Buhârî’nin birçok yerinde geçen rivâyette İmrân b. Husayn şöyle demektedir:

“Devemi mescidin kapısında bağladıktan sonra Resûlullah’ın (s.a.s.) huzuruna girdim. Yanına Temimoğullarından bazı insanlar geldi. Hz. Peygamber onlara, ‘(Ahirette alacağınız mükâfat ile) sevinin’ buyurdu. Onlar, ‘Bizi sevindirdin, şimdi bize mal/ganimet ver’ dedi. Bunu iki defa tekrarladıklarında Resûlullah’ın (s.a.s.) yüzü değişti (üzüldü). Daha sonra Yemenli bazı insanlar geldi. Allah Resûlü (s.a.s.) onlara da, ‘Verilen müjdeyi kabul edin. Zira Temimoğulları kabul etmedi.’ dedi. Yemenliler, ‘Ey Allah’ın Resûlü! Biz kabul ettik.’ dediler...”⁴⁸

Gelen Yemenlilerin Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin (ö. 42/662-63) de aralarında olduğu Eş’arîler olduğu Buhârî’nin koyduğu bâb başlığından ve başka rivâyetlerden anlaşılmaktadır.⁴⁹ Bu rivâyetin de isnâdında sıhhat açısından bir problem tespit edilmemiştir.

Sevbân b. Bücdüd’ten (r.a.) gelen rivâyet Müslim’in Sahîh’i ve Tirmizî’nin Sünen’i başta olmak üzere Ahmed b. Hanbel’in, Ebû Ya’lâ’nın ve Bezzâr’ın Müsned’leri ile İbn Ebî Şeybe’nin Muşannefi ve Hâkim’in Müstedrek’inde yer almaktadır. Buna göre Allah Resûlü (s.a.s.): “(Suyundan içsinler diye) Yemenliler için

⁴⁵ Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, 7: 280.

⁴⁶ Buhârî, “Şerike”, 1; Müslim, “Fedâil”, 167.

⁴⁷ Buhârî, “Meğâzi”, 36; Müslim, “Fedâil”, 166.

⁴⁸ Buhârî, “Bedü’l-vahy”, 1 (3018, 3019), “Meğâzi”, 64 (4107), 70 (4125), “Tevhid”, 22 (6982).

⁴⁹ Buhârî, “Meğâzi”, 70 (4125); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19: 83.

*havzımın başında insanları asamla durdururum (onlara yer açarım)...*⁵⁰ demiştir. Bu rivâyetin de isnâdı sahihtir.

Yemenlileri metheden diğer bir rivâyeti Cübeyr b. Mut'im (r.a.), babasından aktarmaktadır. Teyâlisî'nin, Ahmed b. Hanbel'in, Ebû Ya'lâ'nın ve Bezzâr'in *Müsned*'leri ile Taberânî'nin *Mu'cem*'inde yer alan rivâyette Cübeyr b. Mut'im şöyle demektedir: Babamla beraber Mekke yolunda yürürken Resûlullah (s.a.s.) bize şöyle buyurdu:

“Yemen ehli bulut gibi üzerinize doğacak. Onlar yeryüzündekilerin en hayırlılarıdır.” Ensar'dan biri, “Ey Allah'ın Resûlü! Biz hariç öyle değil mi?” dedi. Allah Resûlü (s.a.s.) sustu ve bir şey demedi. O kişi tekrar, “Ey Allah'ın Resûlü! Biz hariç öyle değil mi?” dedi. Yine Allah Resûlü (s.a.s.) sustu ve bir şey demedi. Tekrar o kişi, “Ey Allah'ın Resûlü! Biz hariç öyle değil mi?” deyince üçüncüsünde Allah Resûlü (s.a.s.) kısık bir sesle, “Siz hariç.” buyurdu.⁵¹

Şu'ayb el-Arneût rivâyetin isnâdının hasen olduğunu ifade etmiştir.⁵²

İbn Ömer'den gelen bir rivâyete ise Hz. Peygamber Şam ve Yemen için bereket duası yapmıştır. Rivâyet Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almaktadır. Buna göre Resûlullah (s.a.s.): *“Allah'im! Şam'ımızda bize bereket ver/bereketli kıl. Allah'im! Yemen'imizde bize bereket ver/bereketli kıl,”* diye dua etmiştir. Sahâbîler, *“Ey Allah'ın Resûlü! Necid'imize de!”* dediler. Resûlullah (s.a.s.), *“Allah'im! Şam'ımızda bize bereket ver/bereketli kıl. Allah'im! Yemen'imizde bize bereket ver/bereketli kıl,”* dedi. Tekrar sahâbîler, *“Ey Allah'ın Resûlü Necid'imize de!”* dediler. Öyle zannediyorum ki üçüncü seferde Allah Resûlü (s.a.s.), *“Burada sarsıntılar, fitneler olacak, şeytanın boynuzu da oradan çıkacaktır,”* buyurdu.⁵³ Rivâyetin isnâdı Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir.

Görüldüğü gibi Yemen ve halkını metheden rivâyetler birbirini destekler mahiyettedir. Bazı tarîkler problemlî görülse de genel anlamda isnâdlarında sıhhat açısından problem görülmemektedir.

2. RİVÂYETLERİN METİN TAHLİLİ

Rivâyetlerde Yemenlilerin bazı vasıfları methedilmiş, bunun karşısında doğu cihetinin ve özelde Rabî'a ve Mudar kabilelerindeki bazı vasıfları yerilmiştir. Ayrıca küfrün başının doğuda olduğu, şeytan boynuzunun⁵⁴ bu taraftan/Rabî'a ve Mudar'dan çıkacağı ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in Şam ve Yemen için bereket duasında bulunduğu, kevser havzı başında Yemenlilere yer açacağı belirtilmiştir.

⁵⁰ Müslim, “Fedâil”, 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37: 106; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyeri, *el-Muşannef*, thk. Habibürrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 11: 406; İbn Ebi 'Âsım Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *Kitâbü's-Sünne* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1993), 2: 325-26.

⁵¹ Teyâlisî, *el-Müsned*, 2: 254; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 27: 335; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 13: 327; Bezzâr, *el-Müsned*, 8: 352; İbn Ebi Şeybe, *el-Muşannef*, 12: 183.

⁵² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 27: 335 (İlgili hadisin dipnotuna bakınız).

⁵³ Buhârî, “İstiskâ”, 26; “Fiten”, 16; Müslim, “Fiten”, 45; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8: 307.

⁵⁴ Bu ifadenin ne anlama geldiği ve bununla ne kastedildiği ileride üzerinde durulacaktır.

Şimdi bu rivâyetlerde yer alan konuları tahlil etmeye çalışalım.

2.1. Yemenlilerin Methedilen Vasfı: Merhamet

Hız. Peygamber, Yemenlilerin yeryüzündeki insanların en iyileri (merhametlileri) olduklarını vurgulamıştır. Ensar’dan bir kişinin ısrarla “biz hariç” itirazına kısık bir sesle “siz hariç” diyerek Yemen ehlindeki bu vasfın ne kadar övgüye değer olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Malum olduğu üzere merhamet vasfı, Hız. Peygamber’in (s.a.s.) Kur’ân’da övülen ve resûl olarak gönderilmesinin arkasındaki temel sebeplerden birisidir.⁵⁵

Enes b. Mâlik (r.a.) Yemenlilerin Medine’ye gelişlerini anlatırken, musafahayı (tokalaşma/el sıkma) Medine’ye ilk getirenlerin onlar olduğunu söylemiştir.⁵⁶ Hız. Ebû Bekir (r.a.) döneminde Yemenliler Medine’ye gelmiş, Kur’ân dinlediklerinde ağlamaya başlamışlardır. Bunu gören Hız. Ebû Bekir, “İşte biz böyle idik, sonra kalpler katılaştı.” demiştir.⁵⁷ İbn Ömer (r.a.), Yemenli bir grup insanı hac ederken gördüğünde, ashaba en çok benzeyenleri görmek isteyenlerin onlara bakmasını tavsiye etmiş,⁵⁸ onlardaki Peygamber’e benzeme azmine dikkat çekmiştir. İman ve hikmetin Yemenlilere nispet edilmesi de kanaatimizce onlardaki bu merhamet vasfı gereğidir. Nitekim Allah Resûlü’nün (s.a.s.) belirli iyi vasıflarda öne çıkan sahâbileri zaman zaman, en hayırlı/en üstün gibi ifadelerle övdüğü malumdur. Hadis kaynaklarındaki Fadâilü’s-Sahâbe, Menâkıb bölümleri bu bağlamdaki rivâyetlerle doludur.

Diğer taraftan Allah Resûlü (s.a.s.), o dönemde doğu ehlindeki sertlik ve katılığı, bazen açık ifadelerle⁵⁹ bazen de “küfrün başı doğu cihetindedir,”⁶⁰ “Şeytan boynuzu doğudan çıkacaktır” gibi kapalı ifadelerle yermiştir.⁶¹ Bu övme ve yerme şekli Kur’ân’da rastladığımız bir yöntemdir. Misal olarak Kubâlîlar, “tathîr”⁶² özelliklerinden dolayı Kur’ân’da övülmüşlerdir.⁶³

Dolayısıyla Hız. Peygamber’in kabile veya gruplar hakkındaki övme veya yermelerini, dönemin insanları ve amelleri bağlamında anlamak gerekmektedir. Bunları geçmiş ve gelen/gelecek insanları kapsayacak şekilde almak zorlama olacaktır. Misal olarak “İbn Cüreyc, Kâbe’yi ilk örten kişinin Yemenli Tubba’ olduğu haberinin

⁵⁵ el-Enbiyâ 21/107.

⁵⁶ Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi, *es-Sünen* (Beyrut: Dârü’l-kitâbi’l-arabî, ts.), “Edeb”, 154; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19: 83, 20: 433,

⁵⁷ İbn Battâl Ebû’l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekri el-Kurtubî, *Şerhu Şahîhi’l-Buhârî* (Riyâd: Mektebetü’r-rüşd, 2003), 10: 281.

⁵⁸ Ebû’t-Tayyib Muhammed Şemsü’l-Hak b. Emir Ali ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *‘Avnü’l-ma’bûd* (Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1415), 11: 135.

⁵⁹ Humeydi, *el-Müsned*, 2: 452 (1049); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15: 303.

⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 12: 182; Müslim, “İmân”, 90.

⁶¹ Rivâyetleri bir arada görmek için bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 12: 182-184.

⁶² Tathîr, maddi temizlik anlamına geldiği gibi, Allah rızasını kazanmak için kötü huylardan ve günahlardan arınma anlamına da gelmektedir. Bk. Beyzavî, Nâsirüddîn Ebû Said Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’t-tenzil ve esrârü’t-te’vil* (Beyrut: Dârü ihyâi’t-turâsi’l-arabî, 1418), 3: 98.

⁶³ Bk. et-Tevbe 9/108.

kendilerine ulaştığını⁶⁴ ifade ederek hadislerin kapsamını çok eskilere kadar götürmüştür. Ancak İbn Hacer'in de (ö. 852/1449) ifade ettiği gibi⁶⁵ bu yaklaşım isabetli değildir. İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393) ise sonradan gelen Yemenli âlimleri de hadisin kapsamına dâhil etmiştir.⁶⁶ Bir kısım araştırmacı ise Yemen'in bazı yönleriyle, halen "hikmet yurdu" olmaya devam ettiğini iddia etmiştir.⁶⁷ Günümüzdeki Yemen halkının bazı olumlu ve ayırıcı vasıflarına dikkat çekip böyle bir çıkarımda bulunmak bir açıdan doğru görülse de hadisi tüm Yemenlilere genellemek isabetli görülmemektedir. Zira iman ve hikmette ölçü mekân, şahıs veya toplumlar değil imânî vasıflardır.⁶⁸

2.2. Küfrün Başı / Şeytan Karn'ı / Kibir ve Böbürlenme

"Küfrün başının doğu cihetinde olduğu"⁶⁹ ve "Şeytanın Karnı'nın/boynuzunun bu cihetten çıkacağı"⁷⁰ hadislerini, ilk etapta o dönemde sahrada yaşayan bedevilerdeki ve özellikle cahiliye döneminde birlikte hareket eden Rabî'a ve Mudar kabilelerindeki katılık ve sertliğe bir işaret olarak anlamak gerekir.⁷¹ Bu ifadelerle özellikle bedevî alışkanlıklarına ve kabile asabiyetine sıkıca bağlı olan kesimler kast edilmiştir.⁷² Zira bu bedevilik ve asabiyet, Hz. Peygamber'den sonra da uzun süre devam etmiştir.⁷³ Kur'ân-ı Kerim'de de bedevilerin küfürdeki bu sert yapılarına dikkat çekilmiş,⁷⁴ bu vasıfta olamayanlar ise kapsam dışı bırakılmıştır.⁷⁵ Nitekim Hz. Peygamber'in Temimoğullarının etik olmayan hareketini görünce üzüldüğü,⁷⁶ iyi hareketlerini gördüğünde ise övdüğü anlaşılmaktadır.⁷⁷ Dolayısıyla bu tür yerme ve övmeleri öncelikle kabile ve şahısların amelleri ve vasıfları bağlamında anlamak gerekir. Ancak bu anlama farklı anlamalara engel değildir. Nitekim "küfrün başı" ve "şeytanın boynuzu (قرن الشيطان)" ifadelerine başka anlamlar da verilmiştir.

⁶⁴ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 5: 89.

⁶⁵ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 3: 458.

⁶⁶ İbn Receb el-Hanbelî Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî, *Câmi'ü'l-ülûmi ve'l-hikem* (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1408), 95.

⁶⁷ Mehmet Hayri Kırbasoglu, "İman da Yemen'lidir Hikmet de!", erişim: 14 Temmuz 2019, <http://www.hayrikirbasoglu.net/?p=334>.

⁶⁸ Bk. el-Asr 103/1-3.

⁶⁹ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 11: 52 (19885).

⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsnef*, 8: 373; İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 17: 323; Müslim, "Kitâbü'l-Fiten", 48.

⁷¹ Buhârî, "Bedü'l-halk", 15; "Meğâzi", 70; "Talâk", 73; Müslim, "İmân", 81; İrfan Aycan, "Rebia", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 498-499.

⁷² İslâm'dan önce ve İslâm döneminde Rabî'a ve Mudar kabilelerinin başlıca özellikleri hakkında geniş bilgi için bk. Şahyar, "İman Yemenlidir, Hikmet Yemenlidir" Hadisi Üzerine Din, Şehir ve Medeniyet İlişkisi Bakımından Bir Değerlendirme", 20-25.

⁷³ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Mudar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 358-359.

⁷⁴ Ayetin meali şöyledir: "Bedeviler inkârcılık ve ikiyüzlülükte daha ileridedirler; Allah'ın resulüne indirdiklerinin sınırlarını tanımamaya daha yatkındırlar. Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir." (et-Tevbe, 9/97).

⁷⁵ Bk. et-Tevbe 9/99.

⁷⁶ Yukarıda geçen ilgili rivâyete bakılabilir.

⁷⁷ Buhârî, "İtk", 13; "Meğâzi", 64.

“Karn” ifadesi “boynuz” anlamına geldiği gibi “kuşak, tabaka ve nesil” anlamına da gelmektedir.⁷⁸ Dolayısıyla قرن الشيطان ifadesini “Şeytanın boynuzu” veya “nesli” şeklinde tercüme etmek mümkündür. Buna göre ifadeden, kötülük için çalışan grupları anlamak isabetli olduğu gibi bunu bir temsîlî anlatıma yormak da mümkündür.⁷⁹ Buna göre maksat şeytanın daha aktif hale gelmesidir. Küfrün başı ile de sözü edilen kötü grupların/nesillerin ileri gelenlerinin kastedildiği kanaatindeyiz. Nitekim küfür, kötülük ve fitne işlerinde ismi öne çıkan kişi/ler veya yer/ler için “küfrün, fitnenin veya kötülüğün başı” gibi ifadeler sıkça kullanılmaktadır. Buhârî’nin rivâyeti zikrettiği kitâb isimlerine -Kitâbü’l-fiten ve Kitâbü’l-istikâ- baktığında onun bu ifadelerden ümmeti etkileyen fitneleri ve kıtlığı anladığını çikarsayabiliriz.

Aslında hadislere gâi yaklaşıldığında bütün bu anlamların isabetli olduğu anlaşılacaktır. İsaletli olmayan, böylesi rivâyetleri literâl anlamaktır.⁸⁰ Hicaz ve çevresindeki bölgelerde yaşayan insanların tabiatlarını en iyi bilen biri olarak Allah Resûlü (s.a.s.), bir peygamber ve devlet başkanı sıfatıyla inananları doğu yönünden gelecek (Irak/Necid)⁸¹ tehlikelere karşı bu hadisleriyle uyarmıştır.⁸² Nitekim sonraki dönemlerde birçok fitne tohumunun bu cihetinden çıktığı malumdur.⁸³ Yönler değişse de tehlikeler her zaman için vardır. Önemli olan tehlikelerin geleceği yönleri doğru tespit edip bunlara karşı her zaman uyanık ve tedbirli olmaktır.

2.3. Yemen ve Şam İçin Bereket Duası Yapılması

Hadiste geçen في شامنا ويمنا ifadesinden Şam ve Yemen mevkilerinin kastedildiği kanaatindeyiz.⁸⁴ Allah Resûlü (s.a.s.), henüz Müslüman olmamış fakat İslam tohumlarının yeşermeye başladığı bu iki bölge için bereket duasında bulunmuştur.⁸⁵ Bu dua, ileride buraların İslam’la şereflenip emniyetli yerler olacağına işaret sayıl-

⁷⁸ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütüh (Fettüh) b. Abdillâh el-Humeydi, *Tefsîru garîbi mâ fi’s-sahîhayn el-Buhârî ve Muslim* (Kahire: Mektebetü’s-sünne, 1995/1415), 71.

⁷⁹ İbnü’l-Mülakkın Ebû Hafs Sirâcüddin, *et-Tavdîh li şerhi’l-Câmi’i’s-sahîh* (Dımaşk: Dârü’n-Nevâdir, 2008/1429), 32: 356-357; Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 7: 59; Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh*, 9: 4038.

⁸⁰ Gâi Yaklaşım: Sadece lafzın zahiri anlamıyla yetinmeyip Hz. Peygamber’in o hadisi irâd buyururken hangi amaçla/gaye ile söylediğini dakkate almaktır. Sadece lafzın zahiri anlamıyla yetinmek ise literal yaklaşımdır. Gâi Yaklaşım’ın gerekliliği ve literal yaklaşımın sakıncaları için bk. Abdurrahman Ece, *Hadislerle Gâi Yaklaşım* (İstanbul: Nida Yayınları, 2019).

⁸¹ Necid, Hicaz’ın doğusundan Irak’a kadar uzanan yerlere verilen isimdir. Ancak rivâyetlerde geçen Necid’ten maksadın Irak ve çevresi olduğu söylenmiştir. Bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh* (Beyrut: Dârü’l-fıkr, 2002), 9: 4038; Kastallâni, Ebû’l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallâni, *İrşâdü’s-Sâri* (Mısır: Matbaatü’l-kübâra el-Emiriyye, 1323), 10: 189; Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü’l-Mesâbih*, thk. Muhammed Nâsirüddin el-Elbâni (Beyrut: Mektebetü’l-İslâmi, 1985), 3: 662.

⁸² İbn Battâl, *Şerhu Şahihi’l-Buhârî*, 10: 44.

⁸³ İbn Battâl, *Şerhu Şahihi’l-Buhârî*, 10: 44.

⁸⁴ Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 7: 59; Hz. Peygamber’in doğduğu yer olan Mekke’nin Yemen’den sayıldığı, ikamet ve vefat ettiği yer olan Medine’nin ise Şam’dan sayıldığı için bu iki yere dua ettiğini söyleyenler olmuştur. Bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh*, 9: 4038; Tibî, *Şerhü’l-‘Tîbi ‘alâ Mişkâti’l-meşâbih*, thk. Abdulhamid Hindâvi (Riyâd: Mektebetü Nezar, 1997/1417), 12: 3958.

⁸⁵ Buhârî, “İstiskâ”, 26; “Fiten”, 16.

mıştır. Nitekim öyle de olmuştur.⁸⁶ Hz. Peygamber'in sahâbenin moralini zirvede tutmak için zaman zaman ileriye dönük böyle müjdelere verdiği bilinmektedir. Mîsal olarak Mekke döneminin işkence yıllarında Habbâb b. Eret'e (r.a.) söylediği, "Öyle bir zaman gelecek ki bineğine binen biri, Allah'tan başka bir şeyden korkmadan ve koyununa saldıracak kurtlar dışında hiçbir şeyden endişe etmeden San'a'da Hadramevt'e kadar gidecektir..."⁸⁷ sözünü ve hendekler kazılırken ashâbına, Şam, İran ve Yemen gibi yerlerin fethedileceğini söylediğine dair rivâyetleri⁸⁸ bu bağlamda anlayabiliriz. Kur'ân'da da Mekke fethedilmeden önce müjdesinin verilmiş olması, insanların bölük bölük İslam'a gireceklerinin bildirilmesi kanaatimizce hep bu bağlamda anlaşılmalıdır.

Alî el-Kârî'ye göre Şam ve Yemen için bereket duası yapılmasının bir diğer sebebi de Medine erzağının çoğunun o dönemde buralardan gelmesidir.⁸⁹ Şerrin bereketi için dua yapmak, çoğalmasını talep etmek anlamına geleceğinden, fitne ve şerhler ile tanınan Necid için ise böyle bir dua yapılmamıştır.⁹⁰ Nitekim bu bölge, o dönemde çokça katı ve sert İslam düşmanlığı ile anılmıştır.⁹¹

Netice olarak Allah Resûlü'nün (s.a.s.) şahıs, yön ve mekân isimleri vererek yaptığı böylesi dualar, dönemin siyasi, sosyal ve kültürel şartları dikkate alınarak anlaşılmalıdır. O dönemde Yemen ve Şam cihetinden beklenen hayır ve bereket, zaman ve şartların değişmesi ile başka beldelere kayabildiği gibi, doğudan sezilen tehlike de insanların tabiatlarının değişmesi ile değişik cihetlere kayabilmiştir. Günümüzde ise tehlike bir cihetle sınırlı değil küfrün olduğu her taraftan gelebilmektedir.

2.4. Havz-ı Kevser Başında Yemenlilere Yer Açılacağı

Hz. Peygamber'in, Kıyamet günü havzı başında Yemenlilerin ilerlemesi için yer açacağına dair müjdesi,⁹² birçok âlime göre erken dönemde iman eden ve kendisine destek çıkan Yemenlilere yöneliktir.⁹³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu noktaya dikkat çeken ilk âlim Tahâvî'dir (ö. 321/933). O, Yemenlilerin Medine'ye gelmelerini anlatan rivâyeti⁹⁴ verdikten sonra şöyle demektedir: "Bundan anlaşılıyor ki rivâyetlerde geçen Yemen ehlinde kasıt, İslam'a ilk giren Yemenli Eş'ariler ve em-

⁸⁶ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 8: 221.

⁸⁷ Buhârî, "Menâkıb", 22.

⁸⁸ Nesâî, 5: 269 (8807); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30: 625-626; İbn Ebi Şeybe, *el-Muşannef*, 20: 386; 14: 422; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn, 1984), 3: 244 (1685); Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, 13: 27, 37 (54, 86), 14: 46, 70 (14638, 14670)

⁸⁹ Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, 9: 4038.

⁹⁰ Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, 9: 4038.

⁹¹ Keşmirî, Muhammed Enver Şah b. Muazzam Şah el-Keşmirî, *Feydül-Bârî alâ Şahîhi'l-Buhârî* (Beirut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2005/1426), 2: 504.

⁹² Müslim, "Fedâil", 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37: 106; Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 11: 406; İbn Ebi 'Âsım, *Kitâbü's-Sünne* (Beirut: Mektebetü'l-İslâmi, 1993), 2: 325-26.

⁹³ Kurtûbî, *el-Müfḥim* (Beirut: Dârü İbn Kesîr, 1996/1417), 6: 96; Nevevî, *el-Minhâc*, 15: 62.

⁹⁴ Buhârî, "Megâzi", 70; Müslim, "İmân", 90; İbn Ebi Şeybe, *el-Muşannef*, 12: 182.

salleridir. Onlar dışındakiler kastedilmemiştir.”⁹⁵ Nitekim İyâd el-Eş‘arî’nin (r.a.) rivâyeti bunu desteklemektedir. O şöyle demektedir: “*Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler...*” (el-Mâide 5/54) ayeti nazil olduğunda Resûlullah (s.a.s.) Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’yi işaret ederek “*Onlar, bunun kavmidir*” buyurdu.⁹⁶

Kur’ân’a göre, Resûlullah (s.a.s.) bir uyarıcı olduğu gibi aynı zamanda bir müjdecidir.⁹⁷ Dolayısıyla onun uyarıcı hadisleri yanında, özel ve genel müjdeler içeren hadisleri de normal karşılanmalıdır. Bu hadiste verilen müjde, her ne kadar o dönemde iman etmiş Yemenlilere has söylenmişse de onlarla sınırlı tutmak kanaatimizce isabetli değildir. Zira hem ayette açıkça ifade edilmesi⁹⁸ hem de “cezanın amel cinsinden olması” kaidesi gereği, güzel amellerde bulunan herkese mükâfatları aynı şekilde verilecektir. Diğer bir ifadeyle o dönemde işlenen güzel amellerin karşılığı olarak verilen bu müjdenin, aynı amelleri işleyen her dönemdeki inananlar için geçerli olduğu kanaatindeyiz.

Aslında tüm Yemenlileri, Hz. Peygamber’in müjdesi kapsamına dâhil etmek de isabetli değildir. Buhârî’nin koyduğu başlıklarda herhangi bir dönemdeki Yemenlilerin daha üstün/faziletli olduğu anlamından ziyade, üstünlüğün takvada olduğu ön plandadır.⁹⁹ Diğer âlimler ise başlıklarında hüküm istinbatından ziyade rivâyetlerin özetini vermişleridir ki bu bir literal yaklaşımdır ve kanaatimizce isabetli değildir. Misal olarak İmam Nevevî’nin *Sahîh-i Müslim*’de ilgili rivâyetlere koyduğu başlık, “İman Bakımından Müminlerin Dereceleri ve Yemen Halkının İman Üstünlüğü” şeklindedir.¹⁰⁰ İlk etapta bu başlıklardan anlaşılan, Yemen ve ehlinin genel anlamda daha faziletli olduğudur. Oysa böyle bir anlama Kur’ân ve sahih sünnetin temel ilkeleriyle ters düşmektedir. Zira üstünlüğün yer, mekân, ırk, kabile, ülke gibi gayri ihtiyari farklılıklarla olmadığı, takva ve salih amellerle olduğu açıkça ifade edilmiştir.¹⁰¹ Öyleyse hadisler, o gün dine, imana aşkla yönelen Yemenlilere Hz. Peygamber’in bir takdiri ve iltifatıdır. Dolayısıyla sahih ve hasen isnâdlarla birçok kaynaktan yer alan bu rivâyetleri, İslam’ın temel ilkeleriyle muaraza gerektirmeyecek şekilde, irad olundukları dönemin şartları bağlamında gâî bir yaklaşımla anlamak gerekir.

SONUÇ

Yapılan araştırmada, Yemen ve halkını metheden on sekiz sahâbî ve iki tâbiiden gelen rivâyetler tespit edilmiştir. “*İman ve hikmetin Yemenli olduğunu*” ifade eden

⁹⁵ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacri el-Mısri et-Tahâvî, *Şerhü müşkili’l-âsâr* (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1987), 2: 277.

⁹⁶ İbn Ebi Şeybe, *el-Muşannef*, 17: 206; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, 17: 371; Hâkim, *Müstedrek*, 2: 314. Hâkim, rivâyetin Müslim şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir.

⁹⁷ Bk. el-Bakara 2/119; Sebe’ 34/28; Fâtır 35/24; Fussilet 41/4; el-İsrâ 17/105; el-Furkân 25/56.

⁹⁸ Bk. en-Nisâ 4/122-125; ez-Zilzâl 99/7.

⁹⁹ Buhârî, “Bedü’l-halk”, 15; Buhârî, “Menâkıb”, 1; Buhârî, “Megâzi”, 70; Buhârî, “Talâk”, 23.

¹⁰⁰ Müslim, “İmân”, 21; Benzer başlıklar için bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, 16: 286; İbn Ebi Şeybe, *el-Muşannef*, 12: 182.

¹⁰¹ el-Hucurât 49/13.

hadis on üç sahâbîden gelmiştir. Bu yönüyle bu hadisi mütevâtir sayanlar dahi olmuştur. Bunun dışında konuyla ilgili beş sahâbîden gelen rivâyetler tespit edilmiştir.

Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri başta olmak üzere temel hadis kaynaklarının çoğunda yer alan bu rivâyetler de genel anlamda sahih veya hasen isnatlarla gelmişlerdir. Bu rivâyetlerde Yemenlilerin yardımlaşma ve merhamet gibi iyi vasıflarına dikkat çekilmiş, Allah Resûlü'nün (s.a.s.) havz-ı kevser başında onlar için yer açacağı müjdelenmiş, Yemen ve Şam için bereket duası yapılmıştır.

Günümüzdeki Yemen ve halkının yaşadığı durum ile bu rivâyetler bir arada değerlendirildiğinde aralarında bir çelişki olduğu ilk etapta akla gelse de aslında öyle olmadığı kanaatine varılmıştır. Zira bu hadisler her dönemde yaşayan Yemenlilerle ilgili değildir. Allah Resûlü (s.a.s.), kendi dönemindeki Yemenlilerin yumuşak huylu, nazik kalpli, şefkat ve merhamet dolu insanlar olduğunu görmüş ve imanın da gereği olan bu vasıflarını, "*İman ve hikmet Yemen'lidir.*" diyerek övmüştür. Bunun karşısında aynı dönemde sert ve katı kalpli olmalarıyla bilinen bedeviler ve özellikle Rabî'a ve Mudar kabileleri bu vasıfları nedeniyle yerilmiştir. Bedevilerdeki bu alışkanlıkların Hz. Peygamber'in vefatından sonra da uzun süre devam ettiği ifade edilmiştir.

Diğer bir husus Allah Resûlü'nün (s.a.s.) Yemen ve Şam için bereket duası yapmasıdır. Onun bu duası, İslam tohumlarının yeşermeye başladığını bu yerlerin ileride İslam'la şereflenip emniyetli bir bölge olacağına işaret sayılmıştır. Ayrıca Medine'nin erzağının buralardan geliyor olması bu duanın yapılmasında etkili olmuştur. Hz. Peygamber, dönemin şartlarını ve o günkü insanların yapısını dikkate alarak küfrün başının doğu cihetinden çıkacağını öngörerek inananları ileride bu yönden gelebilecek fitnelere, maddi ve manevi sarsıntılara ve şer yanlısı kötü nesillere karşı uyarmıştır.

Hz. Peygamber'in Yemen ve Şam'dan beklediği hayır ve bereket, zaman ve şartların değişmesi ile başka beldelere kayabileceği gibi, doğuda sezdiği tehlike de o cihete has olmayıp şartların ve tabiatların değişmesi ile farklı yönlere ve mekânlara kayabilmektedir. Nitekim günümüzde Yemen, fakirlik ve yoksulluğun en üst seviyede yaşandığı bir yer haline gelmiş iken, işaret edilen tehlikeler de bir cihetle sınırlı olmaktan çıkmıştır. Küfrün olduğu her taraftan ve farklı insan gruplarından gelebilmektedir.

Resûlullah'ın (s.a.s.) Yemenlilere verdiği havz-ı kevser'de yer açma müjdesinin onlarla sınırlı olmadığı, "Cezanın amel cinsinden olması" kaidesi gereği, güzel amellerde bulunan her dönemdeki inananları içine aldığı kanaatine varılmıştır. Dolayısıyla rivâyetlere bakıp her dönemdeki Yemenlileri müjdeye mazhar olmuş insanlar olarak görmek isabetli değildir.

Belirli yer, şahıs veya kabileler hakkında söylenmiş övme veya yerme hadislerini dönemin siyasî ve sosyal şartları bağlamında anlamak gerekir. Resûlullah'ın (s.a.s.) verdiği müjdelere mazhar olmak, kabile, ırk veya mekân gibi gayr-ı ihtiyari farklılıklarla değil, sevgi, şefkat ve merhamet duygularını canlandırıp güven ve bereket kaynağı olmak gibi Kur'ânî vasıflarla mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *Muşannef*. Thk. Habîbürrahmân el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403.
- Ahmed b. Hanbel. *Fađâilu's-şahâbe*. Thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1983.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *el-Muhtaliğîn*. Kahire: Mektebetü'l-hâneçî, 1996.
- Alî el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Mirğâtü'l-mefâtîh*. Beyrut: Dârü'l-fıkr, 2002.
- Aycan, İrfan. "Rebîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 498-499. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn el-Aynî. *'Umdetü'l-kârî*. Beyrut: Dârü ihyâ't-turâsî'l-arâbî, ts.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Ali ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî. *'Avnü'l-ma'bûd*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1415.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Müessesetü'l-mu'âf, 1987/1407.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî. *el-Ba's ve'n-Nüşûr*. Beyrut: Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, 1988.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr el-Basrî. *el-Müsned*. Thk. Mahfûzurrahman Zeynullah. Beyrut: Müessese Ulûmi'l-Kur'an, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî. *el-Câmi'u's-şahîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî. *et-Târihu'l-kebir*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1986.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Sosyal, Siyasi ve Dini Yönleriyle Yemen Hûsî Hareketi". *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 16, 30 (2011): 115-152.
- Coşkun, Selçuk. *Hadise Bütüncül Yaklaşım*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.

- Demirci, Kadir. “İman da Hikmet de Yemendedir” Hadisine Dair Bir İnceleme”. *Dini Araştırmalar* 14/38 (Ocak - Haziran 2011): 95 - 122.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî. *es-Sünen*. Beyrut: Dârü’l-kitâbi’l-arabî, ts.
- Ebû Avâne, Ya‘kub b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî. *Müsnedü Ebî ‘Avâne*. Beyrut: Dârü’l-ma‘rife, ts.
- Ebû Nu‘aym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Ma‘rifetü’s-şahâbe*. Thk. Âdil b. Yûsûf. Riyâd: Dârü’l-vatan, 1998.
- Ebû Ya‘lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *el-Müsned*. Thk. Hüseyin Selîm Esed. Dımaşk: Dârü’l-Me‘mûn, 1984.
- Ece, Abdurrahman. *Hadislere Gâî Yaklaşım*. İstanbul: Nida Yayınları, 2019.
- Hâkim en-Neysâbüri, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ‘ale’s-Şahîhayn*. Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1397/1977.
- Hatîb et-Tebrîzî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Alî. *Mişkâtü’l-Meşâbiḥ*. Thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. Beyrut: Meketebetü’l-İslâmî, 1985.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî. *el-Müsned*. Thk. Hüseyin Selîm Esed. Beyrut: Dârü’s-Sekâ, 1996.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütüh. *Tefsîru garîbi mâ fi’s-sahîhayn el-Buhârî ve Muslim*. Kahire: Mektebetü’s-sünne, 1995/1415.
- Irâkî, Ebü’l-Fazl Zeynüddîn el-İrâkî. *Tuhfetü’t-taḥşîl fî zikri ruvâtî’l-merâsîl*. Riyâd: Mektebetü’r-rüşd, 1999.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî. *el-İstî‘âb*. Thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dârü’l-cil, 1992.
- İbn Asâkir, Ebû Muhammed Bahâüddîn el-Kasım b. Alî b. el-Hasen ed-Dımaşkı. *Târîhu Medîneti Dımaşk*. Beyrut: Dârü’fîkr, 1995.
- İbn Battâl, Ebü’l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtûbî. *Şerhu Şahîhi’l-Buhârî*. Riyâd: Mektebetü’r-rüşd, 2003.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *Kitâbü’s-Sünne*. Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî, 1993.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve’t-ta’dîl*. Beyrut: Dârü ihyâi’t-turâsî’l-arâbî, 1952.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Muşannef*. Thk. Muhammed Avvâme. Beyrut: Dârü Kurtuba, 2006/1427.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İşâbe*. Thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dârü’l-cil, 1412.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzihi nühbeti'l-fiker*. Riyad: Matbaatü Sefîr, 1422.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethü'l-bârî*. Beyrut: Dârü'l-ma'rif, 1379.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânü'l-Mizân*. Beyrut: Müessesetü'l-e'lemî, 1986/1406.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tabakâtü'l-müde'llisîn*. Thk. Âsım b. Abdullah. Ürdün: Meketebetü'l-menâr, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Takrîbü't-tehzîb*. Thk. Muhammed Avvâve. Sûriye: Dârü'r-raşîd, 1986/1406.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *Şahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Belbân*. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1993/1414.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *es-Sikât*. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1975/1395.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *es-Sünen*. Thk. Muhammed Fuad Abdulkakî. Beyrut: Daru İhyâi't-turasi'l-Arabi, 1975.
- İbn Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *et-Tavdîh li şerhi'l-Câmi'i's-şahîh*. Dımaşk: Dârü'n-Nevâdir, 2008/1429.
- İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn el-Bağdâdî. *Câmi'ül-'ulûmi ve'l-hikem*. Beyrut: Dârü'l-ma'rif, 1408.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1406.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994/1415.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakât*. Beyrut: Dâru sâdır, 1968.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî. *Ma'rifetü's-sikât*. Medine: Meketebetü'd-dâr, 1985/1405.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî. *İrşâdü's-sârî*. Mısır: Matbaatü'l-kübrâ el-Emiriyye, 1323.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şah b. Muazzam Şah el-Keşmîrî. *Feydü'l-Bârî alâ Şahîhi'l-Buğârî*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2005/1426.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir. *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*. Mısır: Dârü'l-kütübî's-selefiyye, ts.

- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî. *Müsnedü's-Şihâb*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1986/1407.
- Kurt, Halil. "Yemen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer el-Kurtubî. *el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi kitâbi Müslim*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1996/1417.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Mudar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 358-359. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Ma'mer b. Râşid. *el-Câmi'* (*Musannef* in Sonunda). Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1403.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Muvaftâ*. Mısır: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, ts.
- Mehmet Hayri Kırbaşoğlu. "İman da Yemen'lidir Hikmet de!". Erişim: 14 Temmuz 2019. <http://www.hayrikirbasoglu.net/?p=334>.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn el-Mizzî. *Tehzîbü'l-kemâl*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1980/1400.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şahîh*. Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî. *el-Minhâc*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, 1392.
- Oku, düşün, uygula. "Yemen'deki insanlık dramı – Prof. Dr. Hayri Kırbaşoğlu". Erişim: 15 Temmuz 2019. <https://kitapvein-san.com/yemendeki-insanlik-drami/>
- Önkâl, Ahmet. "Hazrec (Benî Hazrec)". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 17: 143-144. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Rebî' b. Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *el-Müsned*. Beyrut: Dâru'l-hikme, 1415.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî. *Esmâü'l-müdeellisîn*. Thk. Mahmûd Muhammed. Beyrut: Dâru'l-cîl, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî. *Katfü'l-ezhârî'l-mütenâsire fi'l-ahbârî'l-mutevâtire*. Beyrut: Mektebetül-İslâmî, 1985/1405.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî. *ed-Dîbâc 'alâ Şahîhi Müslim*. Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân, 1996.
- Şahyar, Ayşe Esra. "İman Yemenlidir, Hikmet Yemenlidir' Hadisi Üzerine Din, Şehir ve Medeniyet İlişkisi Bakımından Bir Değerlendirme". *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)* 10/1 (2012): 7-33.

- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mü'cemü'l-Kebîr*. Mûsul: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1404/1983.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî. *Şerhü müşkili'l-âsâr*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1987.
- Teyâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Teyâlisî. *el-Müsned*. Thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî. Mısır: Darü Hecer, 1999/1419.
- Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin et-Tîbî. *Şerhü't-Tîbî 'alâ Mişkâtî'l-meşâbih*. Thk. Abdulhamid Hindavi. Riyâd: Mektebetü Nezâr, 1997/1417.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî/el-Câmi'u's-Şahiîh*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr. Beyrût: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arâbî, 1962/1382.
- Tomar, Cengiz. "Yemen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 406-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Trt Haber. "Yemen halkının yüzde 80'i yardıma muhtaç". Erişim: 21 Eylül 2019. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/yemen-halkinin-yuzde-80i-yardima-muhtac-401609.html>
- Türkel, Rifat. "Etkileri Açısından Vehhâbilik (Suûdi Arabistan Dışı Ülkeler Örneği)", *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/8 (Ekim 2013): 699-718.
- Uğur, Mücteba. "Ebû Mes'ûd el-Bedrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 187. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yâkut el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dârü'l-fıkr, ts.
- Yusuf Gökâlp-Fatih Yücel. "Zeydiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 328-338. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî. *el-Muğnî fi'd-đu'afâ*. Thk. Nüreddîn Itur. Katar: İdâretü ihyâi't-turâsi'l-İslâmî, 1987.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî. *Mizânü'l-i'tidâl*. Thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1983/1403.